

A DEFINICIÓN DUN ESTÁNDAR SINTÁCTICO: PROBLEMAS, CAUTELAS, LÍMITES

Rosario Álvarez

Instituto da Lingua Galega (USC)

Correspóndeme a min abordar o asunto dun estándar sintáctico, non só no sentido da conveniencia de definirmos e codificarmos esa tal variedade, senón, de aceptado o anterior, no de cales deben ser os criterios de selección dos trazos considerados e, en última instancia, as súas características globais. Nas presentacións realizadas neste mesmo volume polos representantes de grandes proxectos de gramáticas de linguas peninsulares podemos comprobar un moi alto grao de coincidencia na maneira de encarar a variación sintáctica á hora de describir a sintaxe estándar, a pesar das diferenzas obxectivas e evidentes, lingüísticas e sociolingüísticas, entre as catro linguas históricas consideradas.

Continuando a presentación feita neses capítulos, convén lembrar que a sintaxe é un dos ámbitos en que resulta máis evidente a escasa marxe de manobra alí aludida, porque na maior parte dos casos xa se produciu ou se está a producir unha decantación social que fai prevalecer unhas formas sobre outras, e mais porque hai unha amplísima coincidencia de base entre a sintaxe das distintas variedades dunha lingua histórica; é, ademais, un ámbito no que non é doado realizar unha codificación precisa e completa, e de feito esta non acostuma existir nin sequera nas linguas que máis avanzaron neste camiño e nas gramáticas con maior carga prescritiva, que con frecuencia se limitan a pronunciarse sobre tal ou cal construción. Mais non por iso renunciámos á redacción dunha gramática que, tamén na sintaxe, dea conta da maneira ou maneiras de ser do galego estándar.

As liñas xerais esbozadas entón para a gramática no seu conxunto, son aplicables tamén á sintaxe, e podémolas resumir en seis principios básicos:

- (a) A sintaxe do galego estándar nin se pode corresponder coa dunha variedade determinada nin pode acoller unicamente trazos que se dean na totalidade das distintas variedades, sexan estas do tipo que sexan, nin sequera limitarse aos que estean espallados por todo o territorio. Dito doutro xeito, a sintaxe estándar ten que tecer estrutu-

ras e comportamentos sintácticos procedentes de diferentes variedades territoriais, sociais, estilísticas ou cronolóxicas.

- (b) A acollida dunha forma dada (e usarei *forma* en sentido amplo) non implica a exclusión doutras equivalentes. En todo caso, eventualmente, débese advertir do diferente grao de aceptabilidade, vixencia ou adecuación, cando estes se poidan obxectivar a través da tradición gramatical ou deducir do sentimento xeral dos falantes.
- (c) A descrición debe ser abrangente da maior cantidade posible das opcións e contextos reais, de maneira que se vexa reflectido nela o maior número posible de falantes.
- (d) A selección dos trazos considerados ten unha dobre limitación: dunha banda, a reducida marxe de manobra que deixa a decantación xa citada, que ten que ver coa aceptación polos falantes; doutra, a extensión, complexidade e fondura do texto descritivo. Digamos que a maior difusión no uso, oral ou escrito, e a maior tradición gramatical son unha garantía de selección dos trazos; por contra, unir ser moi minoritarios con marcar en exceso unha certa variedade propician a súa exclusión.
- (e) É preciso guiar ou precisar a descrición en casos de posibles ambigüidades, así como tomar decisión explícita naqueles en que comportamentos posibles e mesmo habituais en determinadas variedades son inaceptables noutras.
- (f) Aínda sendo unha descrición obxectiva, cabe destacar os trazos característicos do galego por medio dun exercicio de comparación gramatical implícito, e de xeito especial aqueles que, por non coincidiren co español, corren máis perigo de quedaren abandonados no uso.

Como puidemos comprobar neste mesmo foro, as liñas xerais son doadamente enunciáveis e aceptables sen apenas discusión. Ora ben, sen restarlle importancia ao feito extraordinario de sabermos cal é o noso norte, nin ao de que a maior parte das estruturas e comportamentos sintácticos son integrais sen ningún tipo de problema na variedade estándar, o labor presenta un grao de dificultade maior do que aparenta a primeira vista. Os problemas reais con que nos enfrontamos, á hora da descrición, teñen que ver, sobre todo, ou con características inherentes á propia sintaxe, ou coa dificultade de conseguir datos, *fiables* e en número *suficiente*, sobre os que nos basear.

A ESPECIFICIDADE DA VARIACIÓN SINTÁCTICA: PROBLEMAS E CAUTELAS

1. No campo da sintaxe a variación séntese comunmente como algo positivo, como unha amplitude de recursos que constitúe en si mesma unha riqueza. A duplicidade de formas non resulta incómoda ao usuario, que agradece esta liberdade de escolla e a lixeireza que o cambio de estrutura achega ás súas composicións textuais. Os estilistas e os ensinantes promovemos con vehemencia este tipo de variación, e do mesmo xeito que exhortamos a que feita unha escolla morfolóxica esta se manteña congruentemente ata o final (p. ex., *posíbel, pagar o xantar, ao...*), aconsellamos non repetir arreo os mesmos esquemas sintácticos. Así, por exemplo, ofrecemos opcións alternativas, coma as seguintes:

Xunto ás oracións conxuntivas con *que* as oracións amodotemporais con infinitivo, preferiblemente conxugado: “Fágocho coa condición {de *que veñas* ~ de *vir(es)*} comigo”.

A construción ‘prep. *de* + inf.’ é tamén unha alternativa a oracións conxuntivas con *se* con valor condicional (“*De vires* comigo, fágocho = *Se ves* comigo, fágocho”), sen que importe a posible anfiboloxía derivada de que unha construción idéntica sexa alternativa a oracións con valor temporal (“{*De vires* ~ de *que veñas*} comigo, fágocho = *Así que veñas* comigo, fágocho”).

2. Aínda que un falante nunca chegue a actualizar as posibilidades máximas do sistema, a gramática interiorizada da súa lingua fai que acepte e comprenda formas sintácticas nunca antes producidas por el nin á súa volta, cunha ampla marxe de maior ou menor dúbida sobre a gramaticalidade das que forzan máis as regras e por iso se sitúan nas marxes de tolerancia.

Estas fronteiras difusas do que é gramatical, ou mesmo do que é aceptable, dificultan moito a captación de datos. Os que traballamos con *corpora* obtidos a través de textos (orais ou escritos) somos conscientes de que hai unha grande variedade de construcións que non ocorren nunca neles ou que o fan raramente, por motivos de moi diversa índole, ou que ocorren nunha proporción que non se corresponde coa vitalidade real para os falantes (á alza ou á baixa); se para resolvermos os casos conflictivos recorreremos á enquisa directa, colocamos adoito os falantes nunha posición de moi serias dúbidas sobre as súas propias escollas sintácticas, sobre as que coñecen e non practican, sobre as que son aceptables aínda que inusuais na súa contorna e, incluso, sobre as decididamente agramaticais.

Vou poñer un exemplo que considero ilustrativo. Hai uns anos, con ocasión dunha investigación sobre a posición dos clíticos respecto do infinitivo, topeime co problema dos límites da posición ‘nexo + clítico + inf.’ cando o nexos non fose unha preposición, pois, de acordo coa miña competencia,

non dubidaba en casos como “Non sabía *como me* poñer”, “Non sabía *se llo* dicir”..., mais si, e moito, en casos coma “?Non tiven máis remedio *ca llo* contar”, que eu non diría nunca aínda que non atopaba claramente rexeitable. Elaborei un cuestionario de 50 enunciados, cada un deles con dúas opcións (do tipo “¡Eu xa non teño *que facerlle!* vs ¡Eu xa non teño *que lle facer!*”), no que combinaba distintos nexos, distintas funcións da oración amodal, infinitivos flexionados e sen flexionar, distintas formas pronominais, etc., e pedínlles colaboración a 29 galegofalantes de distintas procedencias xeográficas e nivel cultural alto, dos cales 28 son lingüistas, non sempre dedicados á lingüística galega, pero en todo caso afeitos á reflexión gramatical. Sobre os cen enunciados resultantes pedíáselles que marcasen de xeito diferenciado: (a) aqueles que din ou poden dicir, eles mesmos, nesa orde; (b) os que non din pero consideran aceptables; (c) en caso de haber dúas opcións para eles posibles, indicaren orde de preferencia; (d) no caso de percibiren diferenzas de significado entre os membros da parella, facelo constar. O resultado parece, en principio, desolador: só en tres dos cincuenta enunciados hai coincidencia plena; noutros hai respostas tendenciais que van dunha parte entre ‘é a que eu uso de xeito preferente’ a ‘non a uso, pero é aceptable’, e doutra entre ‘non é posible’ e ‘non a uso, pero é aceptable’; noutros, finalmente, cabe todo tipo de respostas.

Ora ben, iso non significa que a pesquisa sexa inviable por estes camiños nin que non se poidan obter resultados válidos, só que é preciso extremarmos as cautelas. Continuando co exemplo da posición anterior do pronome átono respecto do infinitivo, nunha oración dependente introducida por un nexos, a situación con que nos atopamos é a seguinte:

- (a) Se o nexos é unha preposición, a marxe de aceptación é moi superior á práctica real dos falantes, pois son moitos os que a aceptan e consideran preferible a pesar de non a practicar, seguindo unha forte tendencia á énclice que se vén dando nos últimos séculos e que nuns territorios avanzou máis ca noutros: “Non tiña ansia *de me levantar* ~ *de levantarme*”. Ningún falante adulto e ben instalado no sistema rexeita a énclice como alternativa válida na súa gramática, mais cabe que informantes novos do tipo dos enquisados por B. Silva (cf. neste mesmo volume) rexeiten a próclise como non normal, ben por pertenceren a un tramo de idade que aínda está en proceso de adquisición da lingua, ben por representaren un novo estadio evolutivo. Esta circunstancia non debe alterar o sentido da descrición do estándar (isto é, non implica darlle preferencia á énclice porque é aceptada por todos), pero si aconsella deterse a describir e comentar o grao de vixencia e o estatus da variante tradicional outrora máis habitual.

- (b) Se o nexos é un relativo —con frecuencia interrogativo— ou a conx. *se*, tamén hai amplo acordo sobre a aceptabilidade, a pesar de que neste caso son moito máis numerosos os falantes que nunca a practican: “Tendes ben *onde vos* divertir”, “Non temos *con que lles* pagar”, “¡Non hai *que lle* facer!”, “Aínda non decidiu *canto lles* pedir polo piso”, “Eu non sei *se che* levar o pan, se non”, etc. son usuais para unha ampla maioría e aceptables para todos. As dúbidas que algúns dos nosos informantes manifestan teñen que ver coas probabilidades de que eles mesmos, como usuarios, cheguen a producir enunciados con esta orde, mais ao gramático esváenselle coa evidencia de que a practican outros usuarios espontáneos, polo xeral inmersos de maneira moi constante no uso do galego. De feito, do corpus textual podemos extraer rexistros coma os que serviron de base ao noso cuestionario: “Eu, ¡diòs mío!, non sabía como *me* poñer. Non sabía como *me* poñer” (Cambados), “e non temos donde *lle* poñer nada” (Triacastela), “e se non se colle, non hai que *lle* facer” (Lalín), “alí xa non hai naide a quen *lle* vender nada” (Guitiriz), “eu non sei si *che* levar o pan á aira” (Pedrafita). Os mesmos argumentos e a mesma base documental valen para a énclice, na que non nos imos demorar: “non sabían en que *gastalos* siquera, nin como *gastalos*” (Silleda), “que tiña el un sitio donde *colocalo*” (Santiago de Compostela), “Non hai nada que *facerlle*” (Castro de Rei), “non atopaba con que *mecelas*” (Ancares-LE).
- (c) Se o nexos é comparativo, incluso non formando parte dun esquema propiamente de comparación, as dúbidas dos nosos informantes sobre a gramaticalidade son moito maiores. Aceptan sen reservas como propias “Cubríanos *máis* compralas feitas *ca facelas*”, “Agora non nos queda *máis* que facer *que darlles* unha boa desculpa”, “Custa *tanto* amañar unha casa vella *coma facela* nova”, “É *máis* fácil pensalo *do que facelo* (~ *ca facelo*, *que facelo*, *de que facelo*)”, “E non lles quedou *máis* remedio *que poñerte* a coser”, etc., pero canto á posición anterior ao infinitivo (*ca as facer*, *que lles dar*...) divídense entre os que a rexeitan sen paliativos e os que a consideran aceptable, a pesar de non a usar, con moi raras excepcións a prol desta orde en tal ou cal sintagma concreto. Os datos do noso corpus textual confirman amplamente a posición enclítica e, de forma moi significativa, non nos permiten achegar exemplos espontáneos de posición anterior ao infinitivo: “agora cubríanos *más* comprallas feitas *que faellas*” (Boal), “non houbo *más* remedio *que botarme* polas feiras” (Noia), “porque non nos facía *máis ca falarnos* dos mortos, da compañía, das meigas” (Moraña), “el non tuvo *máis* recursos *ca ba-*

terse de bruzos” (Coristanco), “Bueno, porque se se dera cosechado algo, *mellor ca compralo* era” (Lalín). A énclice é tamén a orde que se observa en escritores cunha gramática enxebre que non tenden a ultrapasar os límites sancionados polo uso (“Eu non fixen *máis que axudar*che a tirar fóra esa malenconía que che revolve os miolos”, López Ferreiro), o que non quita para que tamén poidamos aducir testemuños de próclise, tirados de textos recentes escritos procura-damente en galego estándar e con pretensión de pureza gramatical galega (p. ex., “nada *mellor que se mergullar* no relato histórico do lugar para...”, *O Correo Galego*). En conclusión, trátase de construcións semellantes ou iguais na forma, mais cunha diferenza gramatical que determina, entre outros trazos, a posición do clítico. Así o mostra a reacción de moitos dos nosos informantes diante da parella “Non tiñas *máis que chamarme* vs Non tiñas *máis que me chamar*”, pois a pesar de que a esas alturas da enquisa era máis ca evidente que se trataba sempre da mesma construción e significado, con distinta orde, seleccionan as dúas respostas advertindo que *máis que me chamar* significa ‘ningunha outra cousa á parte das que xa me chamaches’ (por tanto cun *que* pronominal), entanto que *máis que chamarme*, que pode ser equivalente á anterior, enténdese prioritariamente como ‘só tiñas que chamarme’ (por tanto dentro dunha estrutura de relevo en que se emprega un *que* conxuntivo ‘comparativo’). Ora ben, ¿que debe facer o gramático nunha situación semellante? Porque se ben é certo que o uso se inclina ás claras pola énclice, non nos pode deixar indiferentes o feito de que falantes cualificados, en número significativo, non sempre rexeitan como allea ao sistema a orde ‘nexo comparativo + clítico + inf.’¹. Diante de tal situación, ao gramático cábenlle opcións entre as que non é doado decidir: (a) actuar con extrema cautela e describir a posibilidade de próclise circunscribíndoa aos contextos seguros, sancionados amplamente polo uso, é dicir, a cando o nexo é un pronome relativo ou a conx. *se*, o que implica a exclusión doutras conxuncións con infinitivo; (b) aceptar que a consciencia dos falantes é un valor en si mesma e describir a situación en chanzos de tolerancia, situando nun máis preeminente os contextos seguros e noutro aqueles que, non sendo normais, pertencen dalgún xeito á gramática porque son

¹ Non se comportan por igual diante das distintas frases propostas. No maior grao de rexeitamento semellan xogar outros factores, como evitar o encontro vocálico en secuencias do tipo *coma as, ca o*, fronte a unha maior aceptación de *coma lles, ca te, ca nos...*, ou a presenza do infinitivo flexionado na oración dependente (cando esta é posible).

aceptables para unha parte significativa dos falantes. Saliento que os problemas se presentan xa á hora da descrición, pero é evidente que aumentarían se se tratase de, a partir desta, facer algún tipo de prescrición.

As dúas opcións teñen vantaxes e inconvenientes. Eu quixera, neste foro, chamar a atención sobre un problema que en Galicia se presenta de maneira moi acuciante, como consecuencia da alta implicación social no proceso de elaboración do estándar. A inclusión dunha construción pouco usual nunha gramática española, portuguesa, italiana..., polo xeral non ten máis trascendencia social có feito de quedar sancionada como posible e consignada no inventario, á parte da incorporación ocasional ao seu acervo por parte de individuos concretos; en cambio, se nós deramos como posible “Nunca é tan duro oírlo contar *coma o vivires*”, é moi probable que saltase axiña aos manuais de estilo, aos libros de texto, aos cadernos de exercicios, etc., por moitas advertencias cautelosas que a acompañasen, pois o engado da novidade, da diferenza, é moi poderoso. Están fóra do control dos gramáticos as repercusións abusivas ou negativas que teñen algúns dos seus ditames, particularmente nunha sociedade en que o individuo dubida con frecuencia da validez das solucións que usa adoito e está afeito a actuar como unha esponxa, no empeño colectivo de construírmos a variedade estándar mudando e arrequeitando a base propia con achegas de distintas procedencias. A consciencia desta falta de control obríganos a ser aínda máis tímidos e cautelosos, sobre todo nas descricións que non forman parte da discusión científica entre especialistas, nas revistas e foros adecuados; e, xa que logo, a non describirmos a próclise como unha opción aceptable tras os nexos comparativos.

- (d) Finalmente, outros nexos implican con certeza a énclise, o que non significa que non se poidan aducir exemplos da lingua escrita en que tal ou cal autor se extralimitase, nin que estes non atopen tamén certa marxe de tolerancia entre os nosos enquisados. É o caso da conx. *que* en enunciados valorativos (“¡Mira *que comelo!*”) ou o *como* exemplificador (“Axudábaos en cousas de primeira necesidade, *como pedirilles* vez para o médico”). Élle aplicable o dito a propósito do contexto anterior, cun maior grao de cautela consonte o menor grao de admisibilidade que manifestan os falantes; de todos os xeitos, para o gramático esta escasa marxe de aceptación reforza a fractura entre as construcións con nexo relativo e conx. *se* e as construcións cos restantes nexos, e con ela a escolla da opción máis restritiva entre as expostas na aliña precedente.

3. Máis aínda, da experiencia anterior dedúcese que para os nosos informantes, mesmo para os tecnicamente mellor cualificados, non é doado distinguir o que choca contra os seus hábitos como falantes por ser de moi dúbida gramaticalidade (como “*¿Mira *que* o facer!”) e o que o fai só por ser infrecuente e inusual, é dicir, non-normal a pesar de estar ben xustificado de acordo coas regras da gramática. Por iso, cando falantes cualificados rexeitan un esquema impersoal do tipo “Aquí *bótase* patacas, millo, fabas...”, non sabemos con certeza se iso implica que a opción non concordada está fóra da gramática de determinadas variedades (diatópicas, estilísticas..., e por tanto deberíamos conciliar a existencia de gramáticas con distintas regras e distinto inventario de construcións) ou se só nos están informando de que, entre as dúas opcións existentes na súa gramática, eles optan adoito por “Aquí *bótanse* patacas, millo, fabas...” e non son conscientes de actualizar a outra nesas ou parecidas condicións (e por tanto a diferenza entre uns e outros falantes sería de grao, non afectaría á configuración do sistema).

En todo caso, as oscilacións dos falantes entre o rexeitamento e a aceptabilidade, de costas ao uso, colócanos tamén na disxuntiva de se están interpretando como agramatical o que simplemente é inusual (extralimítandose no seu rexeitamento) ou se a súa aceptación é indicio do nacemento dun cambio por analoxía (e, en definitiva, os que aceptan están adiántandose á comunidade).

4. Non todo o que produce un falante —por moi “paradigmático” que sexa— é extensible á gramática dos seus coterráneos, ao seu dialecto. Con frecuencia, maior na oralidade ca na escrita, producimos formas sintácticas case irrepitibles, que polo feito de quedaren rexistradas por azar nunha mostra de fala non teñen mellor carta de natureza para pasar a formar parte da descrición nin a ser norma. Vexamos de novo algúns exemplos significativos sobre casos concretos:

Diante dun sintagma como “pero a min encantábame oíla, encantábame *oíla aqueles contos* que ela contaba” (Noia), sen ningunha pausa ou inflexión tras *oíla*, podemos especular coa posibilidade dialectal dun OI expresado con acusativo ou conxectar sobre a pervivencia minoritaria de construcións emparentadas co dobre acusativo latino; ou máis ben, a falta de testemuños recorrentes que avalen as anteriores hipóteses, atribuílo a un anacoluto causado polo cruzamento de construcións no discurso, que se produce de forma ocasional e non debe pasar á descrición: ‘oír a alguén’ + ‘oír algo (a alguén)’.

Na oralidade hai mil e un problemas de concordancia. Cando o suxeito é composto atopamos tanto exemplos en que o verbo concorda de maneira natural en plural, como exemplos en que o fai en singular, co

máis próximo: “E *funo* comprar *eu e a tía Felipa* a andar desde Ribadavia ata Maside (Ribadavia) / E *fómolo* comprar *eu e a tía Felipa* a andar desde Ribadavia ata Maside” (distinto de “E *funo* comprar *eu, e a tía Felipa*, a andar...” e de “E *funo* comprar, *eu e a tía Felipa*, a andar...”, con aposición rectificadora); e non sempre é posible sabermos con certeza se, apoiándonos no segundo grupo de exemplos, debemos extraer unha regra gramatical excepcional ou se, simplemente, hai que explicalos por ser unha construción gramatical que se vai configurando, refacendo, ao ritmo da elocución, e non sempre cun resultado final canónico (isto é: volvendo ao primeiro exemplo, o locutor comeza falando en P1 e rectifica, pero xa non está en tempo de cambiar a parte inicial). Desde o punto de vista da descrición gramatical é diferente, e non por iso máis ou menos aceptable, a concordancia inesperada de “Hoxe *cada un andan* pola súa vida, quen ten coche xa marcha coa moza” (Ribadavia), onde se presenta un problema que ten que ver coa gramática e referencia dos distributivos, pois o que se baralla é se *cada un* tamén pode concordar en plural, na medida en que significa ‘todos os individuos do grupo considerados un a un’, ou se só pode facelo en singular e o testemuño aducido é *lapsus linguae*. Tamén é diferente dos anteriores o caso de “Unha vez *era o lobo e mais o raposo*” (Xermade), onde ademais das preguntas iniciais cabe plantexar se existe unha construción con *ser* existencial impersoal ou se se trata dun cruzamento ocasional con *había*. E así por diante.

Vou poñer un último exemplo de que na lingua oral espontánea se producen de forma habitual quebras e secuencias sintácticas que están fóra da norma. Ninguén dubida de que o clítico precede ao verbo nas subordinadas e todos marcaríamos como contrarios á norma sintagmas coma os que seguen, que sen embargo recoñecemos como reais e non infrecuentes en falantes con plena competencia, como aqueles dos que os tiramos: “e gracias que inda nos vai indo ben, que se vén unha cousa mala *como facíase* antes que había malos espíritos, que alomenos aora eso, agora, acabaron...” (Vilalba), “Claro, sacábaselle máis jugo, prò había algún vello *que púñase* a contar un cuento” (A Fonsagrada).

Son problemas que suscitan en nós o dilema de se se trata en verdade de realizacións ocasionais, por circunstancias excepcionais, non ben formadas de acordo coas regras da gramática dos propios individuos que as producen, ou de ata que punto baixo esa aparencia estes sintagmas encobren comportamentos gramaticais infrecuentes, pero que cómpre considerar dentro da descrición. En todo caso, se ben é certo que unha andoriña non fai verán, si obriga a preguntármonos por que aparece e a investigarmos se hai máis ocorrencias nas que ata agora non se reparara ou outros fenómenos concomitantes:

“Afogaron as mulleres, as dúas que había en casa afogáronas; unha volveu *no si* no cimiterio, pero foron e matárona” (Rubiá): suxire a conexión non só coa caída das formas reflexivas tónicas de 3P, senón tamén coa perda do seu significado categorial de ‘persoa’ (óense e lense sintagmas do tipo “Volvín en si”), e daquela o artigo estaría confirmando un chanzo máis na perda do valor pronominal de *si*.

“¿Ti coidas que sería ben, cando deámo-lo consentimento para que Mariñas entre na casa, *o lle mostrar* ise retrato co’isa fiestra que o está dicindo todo?” (Dieste): a presenza do artigo, innecesario nominalizador dunha oración amodal que se caracteriza de seu pola súa capacidade de funcionar como unha FN, forma un sintagma que garda certa analoxía formal cos constituídos por ‘prep. + inf.’, e un autor da categoría de Rafael Dieste recoloca o clítico coma se se tratase dese tipo de sintagma, mostrando con iso que na súa gramática o ámbito de aplicación das regras que regulan a posición proclítica ten límites un tanto difusos ou que, cando menos, el está aberto a unha reelaboración das mesmas en beneficio dun modelo lingüístico que considera mellor.

En “Namentras Gonzalo Ozores, *vístose* dono do campo, mandou dar alto á súa xente pra que non se espallasen” (López Ferreiro) o clítico encóstate no participio, ocupando unha posición que non figura nas descrições gramaticais do galego, nin do portugués, e que certamente resulta rechamante; ora ben, a autoridade de López Ferreiro e a presenza tamén esporádica noutros autores obriga a tomala en consideración, para ver en que medida se trata dun simple trazo imitativo de posicións arcaizantes, con perífrases ou complexos verbais invertidos (coma en “Arrolan os pinales a túa morte; xa ti *arroládo-los tés* con cántiga de mourenzas”, Filgueira Valverde), ou dunha opción minoritaria de construción e posición ata agora non descritas entre nós (cf., coa autoridade de Otero Pedrayo, “Por calquera deles Doña Adelina [...] *boubérase* desprendido das malas ca boa roupa, e *póstose* a servir de confiteira dun mantecadeiro”).

5. O falante espontáneo ten escasa consciencia da pertenza de variantes sintácticas a linguas funcionais distintas, en parte porque non vai máis aló da posibilidade/imposibilidade de producilas ou da aceptabilidade/inaceptabilidade ao recibilas, en parte porque as formas sintácticas non teñen socialmente o valor marcativo ou identitario que teñen outras formas (coma *ouca-litro*, *cafeses*, *abuelo...*), en parte porque resulta máis difícil establecer o termo de referencia para a ‘corrección’. En xeral, as adscricións deste tipo ou a penalización de determinadas formas sintácticas son consecuencia de prexuízos ou prescricións difundidas socialmente desde arriba, a través de ins-

trumentos que manexan as elites sociais, cunha atención preferente ás variedades escritas.

Tamén para o gramático resulta difícil determinar se esta ou aquela construcións pertencen a variedades distintas, e mesmo establecer os criterios para poder discriminalas. Seguramente esta dificultade está na base da aceptación xeral de que na sintaxe hai moitas variables, que inclúen variantes entre as que o usuario escolle en función de cada acto comunicativo concreto. Tomemos como exemplo algúns dos moitos problemas relacionados coas opcións de concordancia, todos eles explicables gramaticalmente²: “E {ía, ían} a Ana María, e mais un fillo desa prima carnal, que...”, “Unha grande parte dos asistentes {aplaudiu, aplaudiron}”, “Fomos nós quen {dixo, dixemos} iso”, “Hai cen anos todo {era, eran} aparicións nesta nosa terra”, “Erguíámonos a ver se bailaba o sol, pero o sol non bailaba, quen bailabamos {era, eramos} nosoutros apañando os toxos”, “Eu ata agora non son vella, pero {dóme, doénme} as pernas”... Exemplifican comportamentos recorrentes e non explicables por anacolutos circunstanciais debidos á repentización do discurso oral, polo que o lingüista debe tomalos en consideración para explicar como e por que se producen, aínda que sexa para concluír que ningún ou só parte deles deben formar parte da gramática do galego estándar. Pero cun rexeitamento apriorístico arriscámonos a trasladar á descrición os nosos propios prexuízos, en parte debidos a que determinadas opcións canxan mal nunha descrición “regular” de base prescritivista en exceso —que procura unha lingua oral que sexa translación directa da lingua escrita, e esta un código construído á perfección de acordo coas regras precisas da gramática, con formas plenas, sen redundancias nin omisións, sen formas expletivas, etc.—, en parte herdados de modelos elaborados para outras gramáticas, coma a escolar do español.

6. Finalmente, a sintaxe é un ámbito en que non hai grandes diferenzas obxectivas entre as distintas variedades do galego, como en xeral é habitual que ocorra nas linguas da nosa contorna; máis aínda, nin sequera hai grandes diferenzas entre linguas da mesma familia, no noso caso entre as románicas (e poderíamos dicir entre as indoeuropeas), como seguramente xa

² Chamo especialmente a atención sobre a concordancia, porque a ruptura deste trazo cohesivo é tamén frecuente na escrita, sobre todo en estilos moi formais: “A CIG-Ensino entende que *o funcionario* docente do grupo B (Mestres de profesorado Técnico de F.P.) que *accederon* ao Corpo de profesores/as de Ensino Secundario, *teñen* que seguir cobrando a contía en concepto de trienios”, “Educación Infantil. Teñen previsto ofertar todas as que, ao día de hoxe, estean funcionando como *tal*” (tomados dun boletín de información sindical). Cf. o exemplo anterior de López Ferreiro: “á súa xente... espallasen”.

comprobarían a través dos exemplos aducidos neste foro, sen previo acordo, polos representantes dos equipos catalán, español e portugués.

Quizais por iso, e como consecuencia de todo o anterior, a sintaxe é un ámbito en que a incorporación de formas a partir doutras variedades e incluso doutras linguas próximas resulta máis doada e menos rechamante, quitado naturalmente que vaian contra o funcionamento básico do idioma. En xeral, o falante non ten consciencia dos límites precisos da sintaxe da súa lingua, o que implica aí unha alta marxe de aceptabilidade.

OS LÍMITES DO ESTÁNDAR

Nesta segunda parte da miña intervención tentarei presentar unha serie de casos en que se comproba a existencia de variación, para mostrar algunhas das dificultades con que nos encaramos á hora da selección (lémbrese a dobre limitación de que falabamos ao comezo) ou da descrición. Por razóns de espazo e tempo voume cinguir a variantes territoriais, deixando para outra ocasión o moi complexo mundo das variantes sociais, estilísticas e cronolóxicas. Os problemas escolmados son reais, xurdidos da experiencia de redacción da gramática, e teñen orixe na consideración de variantes ben acreditadas e que consideramos endóxeas ou cunha longa implantación.

1. Por principio, todas as variantes territoriais teñen cabida na descrición do estándar. A pregunta é se se integran todas por vía de simple suma, con independencia do grao de congruencia gramatical no sistema mixto resultante, ou se cabe algún tipo de selección e con que criterio se debe realizar. Vexamos isto sobre algúns exemplos concretos:

En parte de Galicia, na lingua coloquial, úsase con normalidade o artigo con antropónimos referidos a persoas que pertencen ao ámbito social do locutor, o que denota familiaridade e confianza co designado, coa contrapartida de que pode ser irrespectuoso se esas condicións faltan; no resto non se usa ou só se fai raramente. Movémonos, por tanto, entre a presenza e a ausencia de artigo, non estamos nunha situación de confrontación de dúas gramáticas que lle atribúen significados contrapostos, e isto facilita a integración de ámbalas opcións, coas advertencias oportunas acerca da implantación real na lingua, dos estilos, das condicións pragmáticas, etc.

As secuencias de clíticos seguen unha complexa rede de regras, que en xeral funcionan do mesmo xeito en todas as variedades galegas. Un caso de excepción constitúeo a secuencia *lleme* ~ *melle* en casos coma “Quítalle a culler e {pón*lleme*, pón*melle*} a tapa” (sendo *me* dativo de in-

terese [DI] e *lle* OI), con distribución territorial complementaria, que en poucas palabras podemos describir como unha opción preferente *melle* no occidente e unha opción excluínte *lleme* no oriente. A marxe de variación na lingua espontánea redúcese ao esquema ‘*me* DI + *lle* OI’, pois con outras funcións dos clíticos implicados a orde é fixa e uniforme: *lle-me* se *lle* é Complemento de Solidariedade, de acordo coa regra que outorga a este unha posición adiantada, de destaque (“Os garavanzos non *lle me* prestan”), e *melle* nos restantes casos (p. ex., “Abracéimelle ós pés”, co refl. *me* OD + o dativo posesivo *lle* OI), de acordo coa regra xeral que establece a orde SE-2P-1P-3P. Na nosa opinión, a descrición debe acoller as dúas variantes nos contextos sinalados, sen deixarse levar cara a *lleme* guiada polo maior grao de tolerancia, neste punto, dos falantes occidentais; ademais, debe acollela só no contexto sinalado, por máis que na lingua escrita atopemos por veces secuencias anormais.

Nos dous casos propostos, entre moitos que se poderían escolmar, a inclusión de variantes non provoca incongruencia gramatical, nin parece que poida ter efectos desestabilizadores no sistema, nin vai en contra de trazos identitarios que cumpra preservar. Non é ese o caso doutras variacións dia-tópicas coma as seguintes:

A posición do pronome “á ferrolá”, que se vén atribuíndo a unha forte interferencia lingüística do español na comarca nos últimos séculos, e que habería que investigar máis a fondo: “Primeiro arámo-la terra, e despois *a* ghradamos, e si é preciso, *a* volvemos arar outra vez, si está mala, que *lle* chamamos levántala. E despois *a* volvemos a ghradar, *lle* botamos... esterco que *lle* chamamos ó que sacamos das cuadras, e despois... *lle* botamos tamén algún abono. Despois se é preciso, *se* ghradan pa que non bote moita herba, antes de sachalas (...). Arrimámoslle terra, se é outra especie de arao, e *se lle* arrima terra, aos dous, aos sucos por un lado e por outro” (labrador nacido en 1905, San Cristovo-Ferrol). En todo caso, con independencia da súa orixe e de que sexa unha opción minoritaria, as posibilidades de inclusión están limitadas pola similitude coa gramática do español e coas medidas de política lingüística tendentes a defender os trazos identitarios fronte á agresión e a interferencia da lingua dominadora. Iso non quita que o lingüista se ocupe de estudar e describir a posición do pronome nesa variedade, un coñecemento do que sen dúbida se tirará proveito en distintas liñas, nin que o gramático teña en conta esta realidade á hora de redactar a gramática; pero non implica, en ningún caso, incluílo na definición da variedade (mixta) estándar.

Pola mesma razón non teñen cabida as comparativas do tipo “¡Pre-gúntalle a Mateu que minte *coma eu!*” (A Gudiña) ou “Nin, eu quero mu-

rir antias *que tu*” (Boal), por máis que unha e outra sexan normais no galego na franxa máis oriental.

Entre un grupo e outro preséntanse outros casos discutibles, pois a suma indiscriminada de construcións pode dar lugar a problemas gramaticais de distinto alcance:

Todos os galegos coñecemos e usamos un complemento con *entre* (+ FN composta ou FN con N plural) que en predicados transitivos salienta a cooperación e parcería entre os participantes referidos no Sux. para a consecución dun resultado (OD), sen que sexan precisas a copresenza nin a simultaneidade: “As pedras despois cargábamolas *entre unbos rapaces i-èu*” (Castroverde). En cambio, é dialectal unha construción derivada da anterior en que a frase con *entre*, coas mesmas condicións formais, se emprega con verbos intransitivos e outros con que non cabe partillar a acción conducente a un resultado; nesta segunda construción, o complemento pasa a indicar que os distintos participantes realizan a acción asemade, en copresenza: “Unha vez fomos ó Cebreiro *entre eu e Tonín de Cascarilla*” (Baralla), “Unha vez *entre el e outro* querían roubarlle os fillolos á Amalia” (A Fonsagrada).

Na medida en que esta construción é complementaria da anterior (predicados transitivos con OD / predicados intransitivos), non debería ser problema ampliar o abano de recursos da gramática do galego estándar acollendo ambas como posibilidades; en todo caso, os falantes que non temos a segunda de noso non pasaremos de mostrar estrañeza ante o descoñecido ou non usual, pero non hai perigo de que a interpretemos de acordo coa nosa gramática (sería absurdo ‘eu e Tonín fomos ó Cebreiro, un pouco un, un pouco o outro’). Ora ben, a segunda pode ser problemática cando o verbo ten capacidade para xerar predicados transitivos ou intransitivos, porque nese caso a maior parte dos galegos —os non pertencentes á área dialectal aludida— quedaremos perplexos ou tenderemos a interpretalos equivocadamente como cooperación na acción en predicados transitivos con OD omitido e non como copresenza dos participantes en predicados intransitivos³: “Comemos *entre tres* na mesa, os outros pagaron, eu non paguei” (A Porqueira).

³ A obxección é pequena, pois con ese criterio habería que excluír do estándar moitas outras formas que acadaron unha sólida implantación: *está a chover* ten significado aspectual de desenvolvemento medio da acción (‘está chovendo’), de acordo coa construción chamada “infinitivo xerundial”, en principio dialectal, ou o significado aspectual inminencial (‘está a piques de chover’), máis xeral.

Noutros casos pódese producir un auténtico choque de gramáticas, entre opcións inadmisibles para amplos grupos de falantes:

É sabido que en galego non é posible a concorrencia dos clíticos *se* + *o*, polo que en termos xerais se opta ou por non pronominalizar o OD (“Desde aquí non *se ve os rapaces*”, “...*os rapaces non se ven*”) ou por evitar *se* (“Desde aquí *un* non ve os rapaces”, “...non *vemos* os rapaces”); dialectalmente existe, ademais, a posibilidade de pronominalizar o OD co pronome dativo, o que implica o tópico con prep. *a* (“*aos rapaces non se lles ve*”) e outras restricións aínda por determinar de xeito preciso, como que o referente sexa de persoa e o verbo de percepción (**ás torres non se lles ve*, **aos muiñeiros xa non se lles atopa con facilidade*). Para os galegos que non falan esa variedade, a construción é inaceptable, pois esa secuencia só é posible como predicado transitivo en que se omite o OD, “non *se lles ve* [algo]”; con todo, atopamos mostras literarias desta secuencia *selle(s)* fóra do seu dominio dialectal (como “Disque, *ás veadas, víaselle* dacabalo, ó mencer”, Blanco Amor), o que podería servir para avalar a súa aceptación e rendibilidade no sistema común, se non fose porque atopamos moitas máis evidencias de que a secuencia *selle* con estes valores está entrando por castelanismo (como “...di o alcalde no programa de Televisión municipal na que *se lle entrevista*”, *A Nosa Terra*). Por iso consideramos desaconsellable introducila como opción alternativa en pé de igualdade na descrición do galego estándar, xa que esta variante minoritaria —e sometida a fortes restricións que a fan pouco rendible— parece servir para darlle carta de natureza a un castelanismo moi potente que non precisa ser alentado senón freado; o que non implica a súa condena, senón a limitación a uns certos rexistros que cómpre determinar.

2. A inclusión de variantes diatópicas non garda relación directa coa extensión territorial, pois de feito no proceso de decantación do estándar que tivo lugar nos últimos séculos, de forma espontánea ou inducida, xa se viñeron consolidando opcións moi minoritarias que foron “rescatadas” do esquecemento. De por parte, a escasa dimensión territorial non pode ser esgrimida como argumento en contra na construción dun estándar que no seu ditame morfolóxico contempla formas inexistentes na lingua falada —isto é, con territorio cero—, coma as relativas con *cuxo* ou os esquemas oracionais con futuro de subxuntivo. Non falo destas, porque a decisión sobre a súa inclusión na variedade estándar xa está tomada, senón doutras que están ás portas:

Pensem na orde de palabras. Podemos estar todos de acordo en que é inaceptable, por exemplo, a incorporación de secuencias do tipo **me dixo que*, que podería entrar por castelanismo; pero non ocorre o

mesmo con *baille que dicilo*, característica dunha área dialectal moi reducida, porque en última instancia cada un dos clíticos ocupa por separado unha posición posible de acordo coa gramática asumida por todos os galegos. Sendo certo que no resto do territorio é inusual a disgregación das formas de dativo e acusativo, que se presentan amalgamadas, tamén o é que a separación de clíticos é posible na gramática común noutras condicións; así, nun enunciado coma o do seguinte fragmento omítese polo xeral o OD de *seguir*, que de estar presente nunca se podería situar a carón de *se*: “O capelán corre moito. Non *se pode seguir*”(Lamas) → “...non *se pode seguilo*”. E noutros complexos verbais, non perifrásticos, a dobre opción é aínda máis patente: “*Déixame vela* outro pouco” (Blanco Amor) = “*déixama ver* outro pouco”.

A construción comparativa con *do que* é normal cando o segundo membro é unha oración modotemporal (“É máis difícil *do que parecía*”), pero noutros contextos só se dá espontaneamente nunha área dialectal bastante reducida, en que ademais non é opción única. Na enquisa a que faciamos referencia máis arriba, incluímos a parella “É máis fácil pensalo *do que facelo* vs. ...*do que o facer*”, á que a maior parte dos informantes respondeu cambiando *do que* por *ca*, *que* ou *què*; o rexeitamento sería maior se en lugar dunha oración de infinitivo introducise unha FN: “Comeu peor *do que eu*”. Sen embargo hai unha tradición que apoia a súa inclusión nas nosas gramáticas, por veces sen explicitar as restricións, e hoxe por hoxe semella difícil ir contra esta práctica (como tamén afondar nesa liña para engadir unha opción moito máis normal nese territorio, “Comeu peor *do que a min*”).

Todos nos recoñecemos na construción “Os nenos están na casa”, en que o verbo *estar* se acompaña dun complemento situacional, localización en repouso, con *en..* Dialectalmente existen tamén “María está *da* praia”, “Vouche dar *da* cara”..., en que un complemento semellante se constrúe con *de*, e “Quedaron *aos* lameiros”, “Naceron *aos* Vilares”..., en que o fai con *a*. Unen ser opcións minoritarias a estar fóra das gramáticas e da tradición escrita, polo que seguramente tarden en poderse incorporar á gramática do estándar ou non o fagan nunca.

3. Outro problema é como se fai a “xeneralización” a partir dunha variante diatópica determinada, como se describe e como se integra na gramática común.

Nas *Normas* establécese como única forma de plural *lles*, de onde se desprende a obriga de empregala en todos os casos en que se quere expresar o significado ‘plural’, pois non se recolle ao seu carón a forma sincrética *lle* ‘singular+ plural’, tan presente na lingua oral espontánea:

Cómpre chama-la atención sobre o dativo de plural *lles*, xa que en grande parte de Galicia existe unha única forma *lle*, sen distinción de número. Escóllese este sistema, propio do cuadrante nororiental de Galicia, por ser máis completo e claro, ó non presenta-la mencionada neutralización (*Normas* 2003: 92). Semella que se acolle unha parella oposta polo trazo de número *lle/lles* característica do galego lugués e mindoniense, (*Normas* 1982: 60), cando en realidade *lles* non é unha forma dialectal, pois tanto esta coma a sincrética *lle* existen en toda Galicia. As diferenzas diatópicas están na súa gramática.

No galego nororiental emprégase adoito pl. *lles*, pois a forma sincrética *lle* só o fai favorecida, en ningún caso obrigada, por algún destes contextos en que hai unha frase correferente co clítico: (a) en condicións de redobro do clítico, coa frase con preposición *a* seguindo ao verbo (“Sempre se *lle* fai mal ós *chavales*, O Vicedo); (b) a frase con preposición contén un distributivo (“Adxudicábaselle *a cada un* o que pidía”, Ribadeo); (c) a frase con *a* contén unha cuantificación do tipo *a máis de, á maioría de, á cuarta parte de...* (“Pero eu *a máis de dous* xa nunca *lle* din, Guitiriz); (d) a frase nominal precedida de prep. *a* é composta (“E despois deixoulle todo *ón sobrín i-ón irmau*, Baralla); (e) en oracións de relativo con *que* correferente sen marcas de función oracional e por tanto sen a prep. *a* esperable (“Un caldeiro destes *que lle* chaman aora «caldeiro empotrado»”, Castroverde).

No resto de Galicia emprégase xeralmente a forma sincrética *lle*, e resérvase *lles* para cando se precisa marcar de xeito explícito o número para así garantir de xeito inequívoco a referencia: ...un meniño de..., vai facer oito anos, e mais unha meniña de tres anos. (...) Púxolle o pai moitas cousas; eu *leveilles* uns poucos caramelos, que me deron na casa, que eu non *lle* comprei nada (Caldas de Reis; ‘levóullos a eles’, non ao pai para que llelos puxese; nos outros dous casos escúsase o plural). E ela que estaba de acá, e mais aquí o sogro do que fora comigo no coche, pois..., dixémoslles «Beixá pa baixo» (Cotobade).

¿Como presentar a descrición na lingua estándar? A opción máis simple, e máis cómoda, é describir taxativamente que cando o referente é singular se emprega *lle* (e *llo*) e que cando o referente é plural se emprega *lles* (e *llo*), sen marxe para a excepción, obviando que este comportamento non se corresponde con ningunha das variedades diatópicas. Outra opción, congruente coa selección do sistema “propio do cuadrante nororiental” (*Normas* 1982: 60), sería incorporar *lles* xunto co comportamento gramatical descrito de maneira moi simple máis arriba como lugués e mindoniense, o que sen dúbida constitúe un punto de dificultade para a aprendizaxe do resto dos galegos. A terceira opción, consistente en inte-

grar en pé de igualdade as dúas gramáticas dialectais, está fóra de discusión por ser contraria ao sentido do ditame normativo.

REMATE

Quixen poñer sobre a mesa un mostrario dos problemas con que nos enfrontamos á hora de redactar unha sintaxe do galego estándar e facelo non de forma teórica, senón enfrontándonos con casos e problemas concretos, de distinta importancia e de diverso alcance, aínda a risco de que esta viaxe a través de exemplos e dificultades varias poida producir unha impresión de dispersión ou, o que sería máis grave, de enxurrada involuntariamente esmagadora. Quixera rematar recollendo dúas liñas de forza que flúen por baixo da miña exposición: dunha banda, que a pesar da unidade de criterios básicos enunciada no inicio e da aparencia de unidade sintáctica das distintas variedades do galego, a escolma e descrición dos trazos definitorios da gramática do galego estándar ten que enfrontarse cun tipo moi variado de problemas que cómpre resolver asiadamente; doutra, que a resolución destas dificultades non se pode basear en apriorismos nin facerse de xeito irresponsable por vía de simple suma, pois incluso coa convicción de máxima apertura é preciso esteala no estudo rigoroso das distintas construcións e no fondo coñecemento da gramática das distintas variedades.